

IVADAS

Ši knyga tęsia nuoseklius Lietuvos sakralinės dailės paveldo tyrimus, pradėtus viešinti dar 1996 metais, kai pasirodė pirmasis tuomečiame Kultūros ir meno institute parengtas tęstinio leidinio „Lietuvos sakralinė dailė“ tomelis, pristatantis Vilkaviškio vyskupijos, Marijampolės dekanato meną. Per dešimtmetį sudarytos ir išspausdintos septynios knygos, skirtos visų Vilkaviškio vyskupijos parapijų istorijai, čia esančių bažnyčių ir koplyčių dailei, taip pat jų architektūrai. Leidinio rengėjų – dabartinio Lietuvos kultūros tyrimo instituto Sakralinio meno paveldo skyriaus mokslo darbuotojų ir jiems talkinančių mokslininkų patirtis ir užmojai augo sulig kiekviena naujai pasirodžiusia knyga, o šių apimtis ilgainiui vis didėjo, turinys nuodugnėjo, plėtojamas ir papildomas išsamesnių istorinių tyrimų, apėmė vis daugiau ir įvairesnių kultūros paveldo objektų.

2007 m. pabaigus darbą Užnemunėje, dėmesys nukreiptas į Šiaulių vyskupiją. Vyskupui Eugenijui Bartuliui pritarus 2008–2009 m. įvyko pirmosios mokslinės ekspedicijos. Šioje vyskupijoje tyrimai pradėti nuo seniausias istorines tradicijas turinčio Joniškio dekanato. Pagal dabartinę administracinę suskirstymą dekanate yra devynios bažnyčios: Joniškio, Gasčiūnų, Juodeikių, Kriukų, Rudiškių, Skaistgirio, Žukančių ir dvi šventovės Žagarėje. Be to, dekanate esama itin daug koplyčių: Balkaičiuose, Ivoškiuose, Jakiškiuose, Kalnelyje, Kurmaičiuose, Mergiūnuose, Milvydžiuose, Pošupėse ir Raktuvėje. Vertingi pavieniai memorialiniai paminklai stovi Dilbinuose, Martyniškiuose, Melniuose, Mielaičiuose, Minčiaičiuose ir Stungiuose.

Šiaulių vyskupijai skirto II tomo pirmąją dalį „Joniškio dekanatas“ sudarys trys atskiros knygos, kuriose medžiaga bus išdėstyta abėcėlės tvarka pagal vietovardžius. Pirmoji knyga skiriama Balkaičių, Dilbinų, Gasčiūnų, Ivoškių, Jakiškių, Jauneikių ir paties Joniškio sakralinei dailei ir architektūrai, bažnyčių ir koplyčių istorijai. Atliekant tyrimą Joniškio dekanate iš viso užfiksuota per 800 skirtingos meninės ir istorinės vertės kultūros paveldo objektų. Knygoje „Balkaičiai – Joniškis“ pristatoma maždaug 300 kūrinių – pastatų, altorių, bažnytinės įrangos elementų, baldų, paveikslų, skulptūrų, liturginių indų ir rūbų, įvairios paskirties apeiginių reikmenų, varpų, antkapinių paminklų. Tarp jų – keletas anksčiau dekanate buvusių, o dabar muziejuose atsidūrusių arba be žinios dingusių kūrinių.

Leidinyje išlaikyta ankstesnėms „Lietuvos sakralinės dailės“ knygoms būdinga kataloginio pobūdžio struktūra. Vienoje vietovėje esantys objektai rikiuojami tam tikra tvarka. Pirmiausia pateikiama vietos bažnyčios ar koplyčios istorija, vėliau – jos architektūros analizė (koplyčių atveju tai nagrinėjama viename straipsnyje). Meno kūrinių seka dėliojama pagal objektų rūšį ir sukūrimo laiką (nuo seniausių pavyzdžių iki vėlyviausių): iš pradžių aptariami altoriai, po

to – kita įranga: sakykla, vargonai, baldai, paveikslai, skulptūros, liturginiai indai ir t. t. Skirsnių pabaigoje apibūdinami bažnyčios šventoriuje ar kapinėse esantys įdomesni objektai. Kai kuriais atvejais kompleksą sudarantys, vienalaikiai ar vieno autoriaus kūriniai ir dirbiniai aprašomi viename straipsnyje. Gausesnės tos pačios rūšies objektų rinkiniai (Joniškio bažnyčios liturginių indų, rūbų ar relikvijorių kolekcijos), jų istorija ir specifika nagrinėjami atskirais tektais.

Keičiantis bažnytinio meno tyrimų metodologijai meniškumas nebelaikomas vieninteliu arba lemiamu kūrinio vertės matu, todėl į šį leidinį buvo įtraukti ne tik estetiniu požiūriu vertingi architektūros ir dailės kūriniai, bet ir įvairiais kitais aspektais (Lietuvos ar regiono istorijai, kintančiai apeigų ir papročių tradicijai) reikšmingi, taip pat tipologinę vertę turintys objektai. Nevienoda jų vertė, pobūdis ir istorija lėmė straipsnių išsamumą ir ilgį, o taip pat kompleksinį tyrimų metodą. Yra tekstų, kuriuose greta metrikos ir iliustracijos teikiama tik svarbiausia informacija apie daikto menines savybes ir kultūrinę reikšmę. O šventovių architektūra bei įranga, didelę meninę ir istorinę vertę turintys kūriniai, jų ansambliai ar grupės nagrinėjami nuodugniai, tokiuose straipsniuose mokslškai atskleidžiamą jų istoriją, tyrinėjami meniniai bruožai, ikonografija, keliamos interpretavimo problemos. Pateikiama duomenų ir apie šio Lietuvos regiono, visos šalies bažnyčių meno ypatybes, istorines asmenybes ir kita. Kūrinių autoriai ar jų istorijai reikšmingi asmenys straipsnio gale pristatomi trumpomis biogramomis. Parapijų istoriją, bažnyčios ar koplyčios pastato raidą istoriniu-rekonstrukciniu metodu nuosekliai nagrinėjantys straipsniai svariai papildo dailėtyros leidinį, suteikdami jam kartu ir istorijos veikalo pobūdį. Jų pabaigoje kaip priedai skelbiami šventovės administravusių dvasininkų (klebonų ir altaristų) sąrašai. Nurodyti metai čia ženklina dvasininko tarnystės laikotarpį arba, trūkstant istorinių duomenų, žymi metus, kuomet asmuo buvo minimas einęs tas pareigas.

Leidinyje publikuojami tyrimai paremti gausiais, dažnai pirmą kartą naudojamais rašytiniais ir ikonografiniais šaltiniais iš valstybinių archyvų, taip pat Šiaulių vyskupijos kurijos, Kauno arkivyskupijos kurijos, Joniškio bažnyčios archyvo, Kultūros paveldo centro ir jo archyvo dokumentais ir fotomedžiaga. Knygos gale pateikiamas istorinių šaltinių ir literatūros sąrašas, asmenų ir vietovardžių rodyklės, santrauka ir iliustracijų sąrašas anglų kalba.

Skaitytojas knygoje ras 174 skirtingos apimties straipsnius ir 475 iliustracijas, kuriose užfiksuotas kiekvienas kūrinys, jo detalės, signatūros ir įrašai. Taip pat bus galima susipažinti su pastatų brėžiniais, projektais, piešiniais. Archyvinės nuotraukos atgaivins senosios mūrinės Joniškio bažnyčios pavidalą ir pirmuosius dabartinės bažnyčios vaizdus. Nuotraukos atskleis ir netektis – sudegusią Jauneikių medinę koplyčią, jos išorę ir interjerą, primins dar neseniai Ivoškių ir Jakiškių koplyčias puošusius XVII–XVIII a. altorius, sunykusius, pavogtus ar iš šventovių į muziejus perkeltus dailės kūrinius.

Didesnę knygos dalį sudaro dekanato centro – Joniškio bažnyčios paveldas ir parapijos istorija. Tai viena seniausių, siekianti XVI a. pradžią, ir reikšmingiausių Žemaičių vyskupijos parapijų, kurios bažnyčia visuomet išsiskyrė gausia įranga ir turtingu liturginių reikmenų rinkiniu. XIX a. pab. – XX a. pr. Joniškio bažnyčia patyrė esminę rekonstrukciją: siekiant ją padidinti ir atnaujinti imtasi didžiulių statybos darbų. Neatpažįstamai pasikeitė ne tik pastatas, bet ir jo vidaus puošyba – iš senosios įrangos teliko keletas XVII–XIX a. paveikslų. Dabartinė Joniškio bažnyčia su didžiuoju bei koplyčios altoriais, sakykla ir krikštykla yra įsidėmėtinas istorizmo sakralinės architektūros pavyzdys, nors jos interjeras dėl įvairių priežasčių liko nebaigtas įrengti. Vertingiausia šios bažnyčios kultūros paveldo dalis – su šv. Martinijono kultu susiję kūriniai. Nuo XVII a. Joniškis garsėjo lig šiol tebesaugomomis šventojo relikvijomis. Altoriuje išliko XVII a. viduriu datuojamas, daug mįslių keliantis šv. Martinijono atvaizdas su itin meniškais retos stilistikos sidabro aptaisais bei votais. Knygoje pirmą kartą publikuojamos net kelios skirtingo laiko puikios drožybos Nukryžiuotojo skulptūros, XVIII a. datuojami paveikslai ir kadaise altorius puošę šventųjų atvaizdai, nutapyti šiame krašte intensyviai dirbusio Rygos dailininko T. Tichejevo. Bažnyčioje esama turtingo liturginių indų, rūbų ir reikmenų rinkinio, tačiau tik keli jo pavyzdžiai primena seniausią bažnyčios istoriją ir yra sukurti XVII ar XVIII amžiuje. Dauguma yra XIX a. II pusės – XX a. pradžios dirbiniai, Varšuvos įmonių ir fabrikų produkcijos pavyzdžiai, atspindintys bendrą liturginių reikmenų padėtį Lietuvos bažnyčiose. Vis dažniau tokie istorinę, tipologinę ar meninę vertę turintys dirbiniai ir Lietuvoje, ir Vakarų Europoje tampa paveldo tyrinėjimų objektu.

Medinės Gasčiūnų šventovės raida atskleidžia būdingą Lietuvai koplyčių virtimo bažnyčiomis procesą. XIX a. pabaiga datuojamas kuklus stačiakampis pastatas XX a. 4 dešimtmetyje buvo rekonstruotas. Po pertvarkos jis įgavo Šiaurės Lietuvos šventovių architektūrai būdingą vienabokštę struktūrą, tapo parapijos bažnyčia tinkamesnio dydžio ir išvaizdos. Gasčiūnų šventovėje išsaugoti keli Joniškio parapijai kadaise priklausę vertingi reikmenys: XVIII a. monstrancija ir relikvijoriai, XIX a. alavo žvakidės, iš nenustatytos, neabejotinai senesnės bažnyčios perkeltas, XVIII a. drožybos elementus ir skulptūras išsaugojęs altorius.

Liaudiškas sakralinės medinės architektūros tradicijas reprezentuoja autentišką struktūrą, dalį senųjų elementų ir detalių tebeturinčios Ivoškių, Jakiškių ir Balkaičių kapinių koplyčios, nuo seno priklausiusios Joniškio parapijai. Leidinyje siekta apibūdinti dabartinį jų vaizdą ir atskleisti XX a. II pusėje patirtus praradimus. Sovietmečiu koplyčios buvo uždarytos, dabar vėl tvarkomos ir prižiūrimos, bet jų vidaus meniniai elementai, įtraukti į kultūros paminklų sąrašus, pradingo apie 1990 metus. Ivoškiuose nebėra senojo XVII a. I pusės

dekoro elementais išpuošto altoriaus su skulptūromis ir paveikslais (didesnė dalis šios tapybos 1986 m. pateko į Lietuvos dailės muziejų). Jakiškių koplyčioje autentiškos įrangos esama daugiau, tebestovi ir senojo altoriaus konstrukcija, tačiau nebeliko jo puikių barokinių XVIII a. drožinių. Naujai sutvarkytoje Balkaičių koplyčioje, išlaikiusioje pagrindinius liaudiškos sakralinio pastato įrangos elementus, iš senojo inventoriaus minėtinas igudusio liaudies meistro drožtas krucifiksas ir XVIII a. alavo žvakidės. Karo metais sudegė dar viena parapijai priklausiusi, įdomaus aštuonkampio plano medinė Jauneikių kapinių koplyčia, kurios istorija ir architektūra taip pat pristatoma išsamiau straipsniu.

Joniškio dekanato kapinėse aptikta šiam regionui būdingų XIX a. – XX a. I pusės kryžiaus pavidalo akmeninių antkapinių paminklų bei metalinių kryžių. Šventovių kapinėse atrinkta keletas meniniais elementais ar savita sandara pasižyminčių XX a. II pusės antkapių, rodančių šios rūšies objektų tipologinę kaitą ir atspindinčių provincijos menininkų kūrybą.

Gausi, dažniausiai pirmą kartą publikuojama medžiaga, visiškai naujos arba gerokai patikslintos dailės kūrinių atribucijos, straipsnius siejantys kontekstiniai meno ir kultūros istorijos duomenys bei įžvalgos leidinį priartina prie kolektyvinės mokslinės monografijos, kurios tema – Joniškio dekanato istorija ir meno vertybės. Kita vertus, gana netradicinę, mokslinei monografijai nebūdingą, iš daugybės įvairios apimties mokslinių ir dalies grynai kataloginių straipsnių sudarytos knygos struktūrą lemia pagrindinis ir svarbiausias atliekamo darbo tikslas – ne tik kuo išsamiau ištirti, bet ir kuo geriau pristatyti Lietuvos sakralinio meno paveldo objektus. Sistemingas Lietuvos kultūros paminklų tyrimas ir jo sklaida – prioritetinga projektą vykdančios grupės mokslinės veiklos sritis. Todėl atsisakoma vientisų ir tik vieną ar kitą iškilų objektą, bažnyčią, istorinį ar meninį reiškinį apibūdinančių, surinktą medžiagą neišvengiamai selekcionuojančių ir apibendrinančių tekstų, o siekiama geografiškai nuosekliai aprėpti bažnytinio paveldo visumą ir kuo aiškiau bei nuodugniau (nuotrauka, metrika, atribucija, istorinės žinios, ikonografija, meninis kontekstas, vertė) pateikti duomenis apie kiekvieną paskirą ekspertizės metu atrinktą kūrinių. Kadangi dauguma kūrinių pristatomi pirmą kartą, leidinys atlieka ir ikonografinių šaltinių publikavimo vaidmenį. Manome, kad tokia struktūra yra parankiausia knyga besinaudosiantiems įvairių sričių mokslininkams, muziejininkams ir paveldosaugos specialistams. Ji leidžia visapusiškai ir išsamiai išnagrinėti atskirus paveldo objektus, bet kartu neprarasti jiems vertinti reikalingo istorinio, religinio bei kultūrinio konteksto.

Knygos rengėjai